

Institut
d'Estudis
Catalans

DIADA NACIONAL DE CATALUNYA 2017

DISCURS COMMEMORATIU DE L'ONZE DE SETEMBRE

Pati de la Casa de Convalescència, seu de l'IEC

Dilluns 11 de setembre de 2017, 11.00 h

«Catalunya, subjecte sobirà, a la recerca de garanties polítiques: el referèndum de l'1 d'octubre»

CARLES BOIX I SERRA

Sr. President de l'Institut d'Estudis Catalans, benvolguts membres de l'Institut, amics i amigues, ciutadans i ciutadanes, avui ens apleguem, en aquest bell matí de setembre,

- per commemorar aquells que van donar la vida per Catalunya,
- per celebrar la supervivència de la nació catalana,
- i, com una de les màximes institucions de pensament de casa nostra, per reflexionar plegats sobre el camí a fer per dur-la finalment a la seva plenitud com a país lliure.

Per aquest motiu, i considerant el moment polític, decisiu, que vivim, el meu propòsit avui és oferir-vos una breu defensa o justificació del referèndum convocat pel Parlament com a eina per dotar Catalunya de la sobirania i les garanties polítiques i jurídiques necessàries per superar la situació de subordinació que viu dins de l'Estat espanyol.

La idea de la nació moderna (i aquí vull emfatitzar l'adjectiu «moderna», perquè el sentiment nacional en si és possiblement anterior al món contemporani, com es fa evident quan llegim l'oració fúnebre de Pèricles a Tucídides, quan repassem el concepte d'Israel a la Bíblia, o quan considerem les apel·lacions de Maquiavel a Cèsar Borja perquè unifiqués Itàlia),

[...] la idea de la nació moderna va néixer amb la Revolució Francesa,

[...] entesa com a comunitat de ciutadans iguals davant la llei, aixoplugats sota el paraigua d'una administració racional, i governats per institucions amb la capacitat d'evitar el control permanent de l'estat per una part de la població o del territori de la nació.

Ara bé, l'articulació exacta de la nació moderna va adoptar moltes formes, des de la francesa o francojacobina (caracteritzada per la uniformitat absoluta) a la suïssocantonal (on els municipis encara poden votar directament si volen concedir o no la ciutadania suïssa a un estranger).

A Suïssa, l'articulació de la nació va ser relativament fàcil: la Guerra Civil de 1848, que es va saldar amb tres morts, va acabar amb el reconeixement d'una forta autonomia als cantons de la confederació helvètica, la pau religiosa i la igualtat lingüística. A França, el procés de construcció nacional va ser més costerut —la unitat lingüística no va arribar fins a la Primera Guerra Mundial, com a mínim— però, per bé o per mal, es va cloure amb èxit.

Per contra, a Espanya, la revolució nacional va fracassar, va restar inacabada. A hores d'ara, la fi hegeliana de la Història —una comunitat nacional sense fissures, articulada sota un estat acceptat com a legítim per tots els seus ciutadans— no s'hi ha assolit encara.

Durant tot el segle XIX, des de les mateixes Corts de Cadis, aquella assemblea reunida en un trosset de ciutat i ara mitificada pels patriotes espanyols més rancis, fins a la crisi de Cuba, espanyols i catalans van buscar gairebé sempre la manera d'articular les seves personalitats i els seus interessos nacionals.

Sense èxit.

Catalunya hauria pogut acabar sent espanyola —a la francesa: desapareixent en la uniformitat lingüística i el localisme desarrelat del Village Catalan de l'autopista de Perpinyà.

O hauria pogut ser espanyola —a la suïssa. Feliçment integrada en una estructura pluriregional, amb la llengua i el dret reconeguts com demanava la dreta de casa nostra per boca de Mañé i Flaquer. O en un federalisme gairebé municipalista —el somni de l'esquerra pimargalliana i dels nostres menestrals anarquistes, que, per no utilitzar el terme *nació*, que els semblava repel·lent perquè el feien servir tant els seus cosins carlins com la dreta espanyola ultramuntana, es van inventar artefactes polítics incomprensibles.

L'Espanya de matriu castellanoandalusa, però, no va poder imposar la solució francesa —sobretot perquè mentre París va oferir al Midi un tracte d'iguals (sota una sola llei) a canvi de renunciar a la seva memòria, la revolució liberal va fracassar a Espanya. I, per això, perquè la força de les armes no és mai suficient per forjar pobles unificats, Catalunya va acabar no sent (o, almenys, no sentint-se) còmodament espanyola.

Per la seva banda, Catalunya no va poder imposar tampoc la solució suïssa. Torí i Milà van unificar Itàlia perquè Roma, governada pel Vaticà, no va oferir mai un projecte «imperial» per a la Península. Barcelona, en canvi, cap i casal d'un país demogràficament minso, no va poder desplaçar les elits reaccionàries, antiliberals espanyoles, fins a crear un estat plurinacional i democràtic o simplement un estat on pogués cogovernar sense restriccions de tota mena.

Alguns han volgut veure en la mort del general Prim i en el fracàs de la Primera República el final d'un projecte de reforma integral d'Espanya per part de les elits catalanes. La idea és atractiva, tot i que difícil de provar amb certesa. El que sabem, en tot cas, és que, a cavall de la Guerra de Cuba i del començament del segle xx, els partits catalans, la generació de 1901, ja havien renunciat a refer per complet l'Estat espanyol, almenys com a «patriotes espanyols», i que, en canvi, enfrontats a una majoria espanyola lingüísticament, culturalment, espiritualment unificada, havien

decidit canalitzar totes les seves energies a resistir i a aconseguir una autonomia que protegís la nostra personalitat cultural i nacional.

2

El resultat d'aquella doble impotència històrica, tant de castellans com de catalans, per afirmar-se plenament davant de o per damunt de l'altre, va ser l'emergència a la Península d'un conjunt de països infeliços.

Un conjunt de països amb personalitats nacionals diferenciades i projectes polítics divergents que Ortega i Gasset, fent servir un eufemisme propi d'un processista català, anomenà l'Espanya invertibrada.

Països infeliços perquè, en comptes de mantenir entre si una relació mínimament fraternal, van acabar coexistint sota una relació desigual entre una majoria còmoda amb el concepte d'una Espanya unitària i una minoria —Catalunya— maldant per sobreviure com a nació cultural i política.

Com ens recorda Hegel a la seva *Fenomenologia de l'esperit*, una relació entre desiguals o, potser més precisament, una relació de dominació, sempre és una relació infeliç per a les dues parts que hi estan lligades.

Ho és per al dominat o subordinat.

Perquè ha de plegar-se a les exigències de qui l'ha subordinat.

Perquè ha d'actuar sabent que qui el subordina l'ignora o l'utilitza instrumentalment.

Perquè, si vol sobreviure, ha de maniobrar estratègicament. Callant quan protestar agreuja la seva condició. Aprofitant, en canvi, les crisis, insuficiències i divisions de la majoria, quan es produeixen, per aconseguir millorar les seves condicions.

Sabent que tot aquest comportament el farà sempre sospitós de deslleialtat a la part o subjecte dominant. I que aquest tacticisme serà interpretat per aquest com a

«doblez», com a «falta de hombría», com a pur esperit comercial, que es plega segons bufa el vent en cada moment, i que, per tant, serà objecte d'escarni.

Ara bé, aquesta relació també és infeliç per la part dominant.

Perquè aquesta no aconsegueix mai el reconeixement autèntic, concedit amb plena llibertat, de l'altra.

I perquè aleshores això el fa reaccionar amb la ignorància i/o el menyspreu cap al subordinat per amagar la frustració de no ser estimat per allò que realment és o creu ser (i no per la força que utilitza).

3

I

En aquesta relació cap de les dues parts és genuïnament lliure. Les dues parts estan, de maneres diferents, sotmeses a l'altra part.

L'única via, aleshores, per transcendir el conflicte i per alliberar-les d'una condició que tenalla a tothom, implica crear una estructura política on cadascú pugui reconèixer i acceptar l'altre en peu d'igualtat.

Aquesta estructura implica, en primer lloc, respectar la voluntat i l'autonomia de l'altre. Implica abandonar l'ús de la violència, de l'espasa i de la coerció. I implica finalment establir una relació politicojurídica que garanteixi, des de la igualtat i la reciprocitat, la llibertat i la dignitat de cadascú.

II

La transició democràtica i el pacte constitucional de 1978 van oferir una oportunitat per, acceptant la realitat plurinacional de la Península, esmenar la relació de desigualtat que havia cristal·litzat definitivament en el procés de construcció d'Espanya com a estat modern.

Aquella oportunitat, però, ha acabat fracassant. Potser, com se sol dir, perquè la constitució es va aprovar en un context polític marcat per la presència de la vella guàrdia franquista i per la mirada vigilant de l'exèrcit. Potser, qui ho sap, perquè els nostres ponents constitucionals, educats en un iuspositivisme ingenu, més alemany que anglosaxó, es van acostar amb un federalisme difuminat i eteri.

En tot cas, aquella oportunitat va fracassar perquè no va garantir la posició d'igualtat de les nacions peninsulars.

Negant la idea que diverses comunitats nacionals podien coexistir com a iguals dins l'estat, els autors de la constitució espanyola van articular l'anomenat «estat de les autonomies» amb fonaments doctrinals absolutament vagues —reconeixent l'existència de «nacionalitats» i alhora reservant a l'Estat espanyol el títol de «nació».

La distribució específica de competències entre l'Estat central i les futures autonomies va seguir la mateixa pauta d'inconcreció i ambigüitat. Nominalment, la constitució va permetre concedir als governs autonòmics competències àmplies i fins i tot exclusives sobre un ventall considerable de matèries legals. Però, un cop més, va reservar per al Govern central el dret d'intervenir en qualsevol qüestió a través de les anomenades *lleis bàsiques*.

Imitant la constitució de l'Alemanya federal i la seva empremta kelseniana, els ponents constitucionals van dipositar la tasca de resoldre totes aquestes contradiccions, és a dir, el poder final d'interpretació del sentit exacte dels mots de la constitució i de les lleis, en un àrbitre polític superior, el Tribunal Constitucional. El problema, però, és que la composició d'aquest àrbitre va quedar en mans de la majoria espanyola. I, un cop superada la inestabilitat de la transició, on l'esquerra espanyola necessitava el suport de Catalunya, l'àrbitre teòricament neutral va convertir-se en l'instrument, elegant solament en les formes, per reproduir unes relacions de subordinació que la constitució hauria d'haver resolt.

És cert que, per blindar les competències de les autonomies, la constitució va regular un procediment que exigia l'acord conjunt dels organismes centrals i regionals per aprovar i modificar els estatuts d'autonomia. Un cop aprovat i/o

reformat un estatut d'autonomia per una majoria qualificada (de dos terços) al parlament autonòmic, calia l'aprovació del parlament espanyol (per majoria absoluta); i, finalment, la ratificació dels habitants de la comunitat autònoma mitjançant un referèndum. Aquest sistema, que alguns han mitificat com a procediment de blindatge de l'autonomia catalana, era de per si defectuós: el Parlament espanyol tenia potestat per esmenar l'Estatut i forçar a la població catalana a acceptar el text retallat en una consulta plebiscitària.

Com és ben sabut, tota aquesta estructura, feble al meu entendre, de garanties, va saltar pels aires un cop el Tribunal Constitucional es va erigir com a àrbitre últim de l'estat de les autonomies. L'any 2010, la majoria va fer explícita la seva condició de part i jutge en el joc polític peninsular. La relació de desigualtat va fer-se evident amb tota la seva cruesa un cop més. I Catalunya va entrar en estat de rebel·lia.

Perquè, cal subratllar-ho públicament, la protesta actual no té les seves arrels en una qüestió tributària, o en una queixa de manca de serveis i infraestructures dignes, o en un problema de discriminació lingüística —tot i que aquests greuges hi són i és legítim explicar-los i utilitzar-los. La protesta actual es fonamenta, en primer lloc i per damunt de tot, en la voluntat, crec que generalitzada, de crear una relació basada en la dignitat, la igualtat i la llibertat de tothom.

4

La gran lliçó del període democràtic establert l'any 1978 i, sobretot, de la negociació de l'Estatut de 2006, coronada per la sentència del Tribunal Constitucional, és que l'estructura constitucional espanyola no garanteix cap espai sobirà als catalans (com a catalans). Catalunya era i és una minoria nacional permanent, sempre susceptible de ser corregida i laminada pel vot de la majoria.

Des de l'òptica jacobina del ciutadà sense atributs (perquè és la llei la que li dóna atributs, si n'hi dóna cap), Espanya és una democràcia sense problemes. Aquesta òptica és, però, una entelèquia: la realitat històrica espanyola, el sentiment

dels ciutadans del l'Estat espanyol, ens diuen clarament que hi ha diferenciació nacional interna. I que, amb l'estructura actual, aquesta diferència ni queda reconeguda ni queda protegida.

Vol dir això, però, que no hi ha cap mena d'arquitectura constitucional que permeti restablir i mantenir una relació d'igualtat entre Catalunya i Espanya sense ser independents?

Els nostres federalistes, si que encara en queden gaires, creuen que sí.

És evident, però, que els termes *federalisme*, *federació* i *pacte federal* són polisèmics. Mèxic, Àustria o Suïssa són estats federals. I, tanmateix, les seves diferències constitucionals, en l'àmbit operatiu, són extraordinàries. Dissenyar i proclamar un estat federal no resoldria res si abans no investiguem quines són aquelles constitucions federals que permeten garantir l'execució del pacte federal en els termes acordats per tots els seus membres.

Dit en altres termes, cal que ens preguntem: Hi ha alguna mena de federació que inclogui mecanismes constitucionals per prevenir l'explotació per part d'un o més membres de la federació de la resta dels territoris de l'Estat? I, és aquesta federació possible a Espanya?

Tradicionalment, la majoria dels teòrics del federalisme, preocupats per la relació entre el govern federal i les unitats federades com la principal font de tensions polítiques, han reiterat que l'única federació que pot funcionar correctament és aquella que estableix una distribució equilibrada de poders entre govern federal i els estats federats: un sistema on el govern federal no és prou fort per explotar els estats federats però on té alhora la capacitat i força necessàries per mantenir unida la federació.

Aquesta teoria del federalisme ideal, que proposo anomenar teoria federalista dels rínxols d'or (en honor a aquella noieta que no va prendre ni la sopa calenta ni la sopa freda) és plausible.

En realitat, però, el govern federal depèn, al capdavant, del grau de suport d'algunes o de totes les unitats federades per fer valer la seva posició i mantenir la federació unida.

I, per això mateix, l'èxit o el fracàs d'una federació alhora de garantir els drets de les unitats federades rau en un lloc diferent: en la naturalesa i identitat nacional de les unitats federades.

Considereu, primer, el cas en què totes les unitats federades comparteixen la mateixa identitat nacional i on les divisions polítiques existents no coincideixen amb els límits territorials de les unitats subnacionals (o si ho fan, són relativament poc profundes). Aquest és el cas dels Estats Units avui en dia: una sola identitat nacional, amb conflictes polítics que pivoten al voltant d'una dimensió com la classe, raça, religió, etc., amb els diferents grups polítics i socials distribuïts per igual a tot el territori. En aquest cas, no és clar que cap dels estats de la Unió pugui ser marginat sistemàticament per la resta: les coalicions polítiques probablement s'organitzaran seguint les divisòries de classe o religió i les coalicions interregionals que es puguin formar seran generalment temporals. I com que aquestes coalicions no seran permanents, no hi haurà perill d'explotació o discriminació d'un part de la federació en mans de la resta. En altres paraules, les garanties dels estats federats, pactades en la constitució, es respectaran.

Considereu, ara, el cas d'un país federal amb fortes identitats territorials (és a dir, on cada estat federat té la seva pròpia identitat nacional) i on els estats federats es troben alineats en dos blocs més o menys equilibrats quant a poder. Aquest és el cas de Bèlgica, on valons i flamencs tenen un pes similar. En aquest supòsit, el manteniment del pacte federal es deriva o derivarà directament de l'equilibri de poder de les dues parts.

Per una raó no gaire diferent, el pacte federal també queda garantit en aquells països plurinacionals on hi ha diverses unitats federals amb identitats nacionals particulars i on cap d'aquestes unitats (o blocs d'unitats amb la mateixa identitat) representa una majoria de la federació. La Unió Europea s'aproxima a aquesta situació. En aquesta instància, totes les regions o blocs de regions existents poden formar coalicions alternatives entre si: això dona a tothom les mateixes oportunitats de participar en el govern i de bloquejar qualsevol intent de discriminació o d'exclusió permanent.

Deixeu-me il·lustrar aquest cas amb l'exemple d'un país amb tres regions de pes similar (i identitats diferents): *A*, *B* i *C*. Per aprovar una llei per majoria, hi ha quatre coalicions disponibles per fer-ho: *AB*, *AC*, *BC* i *ABC*. En aquesta situació, si *A* s'alia amb *B* per explotar a *C*, *C* sempre pot proposar a *A* un pacte millor contra *B*. Naturalment, *B* pot fer la mateixa proposta, millorada, a *A* o a *C*. En aquest joc o ball de coalicions, la possibilitat de mantenir un pacte estable entre dues regions és impossible i la discriminació o subordinació d'una regió no és factible.

Totes aquestes dinàmiques no es produeixen, en canvi, en aquells casos en què hi ha una federació plurinacional i on una de les unitats (o un bloc d'unitats amb una identitat compartida) té una majoria (demogràfica) sobre les altres unitats. En aquest cas, la probabilitat d'una situació de discriminació o l'explotació de la minoria, fiscal, lingüística o cultural, és considerable. I, com a conseqüència, la probabilitat d'una reacció secessionista i el trencament de la federació, també.

Aquest seria el cas d'Espanya fins i tot si establís un sistema federal. I aquest va ser el cas de Iugoslàvia, on la classe dirigent sèrbia controlava els aparells de l'estat sota Tito.

Per posar remei a aquesta asimetria en les relacions de poder, els teòrics del federalisme han proposat sovint una estructura federal asimètrica, dirigida a compensar, institucionalment, els desequilibris demogràfics o materials entre unitats federades —mitjançant la cessió a les minories territorials de competències extraordinàries o mitjançant la creació de jurisdiccions especials.

La solució sembla atractiva.

Però, un cop més, comparteix el mateix problema amb tots els altres tipus de federacions (i, de fet, de tots els estats). Necessita fonamentar-se en un mecanisme que garanteixi l'aplicació dels acords inclosos en el pacte constitucional inicial, és a dir, que garanteixi la interpretació de les paraules escrites a la constitució, en el sentit entès per les parts que el van firmar o acceptar.

Dit altrament, aquest sistema de federalisme asimètric només pot funcionar si l'àrbitre que dirimeix els conflictes entre govern federal i unitats federades i entre aquestes ho fa sense discriminar ningú. És a dir, si hi ha un àrbitre que no és part i

jutge d'una decisió o sentència; que no està capturat o segrestat per una part de la federació.

És això possible? Sí, efectivament, ho és. Només cal que les parts afectades (les unitats federades) siguin copartíps en la composició de l'àrbitre (el Tribunal Constitucional o Suprem corresponent). Que en formin part en condicions d'igualtat. En altres paraules, que tinguin poder de veto. Que, de manera reconeguda per la constitució, puguin bloquejar decisions lesives per als seus interessos —sempre que, en fer-ho, actuïn amb la bona fe que requereix el compromís de complir amb el pacte constitucional inicial.

En el cas històric concret que ens ocupa, Espanya, això equival a fer possible que Catalunya participi en condicions de paritat en les decisions centrals, que pugui exercir el dret de vet sobre l'actuació de l'Estat. I, en definitiva, que, com a remei a un tractament reiteradament injust, a una situació de constant desprotecció, pugui, si s'escau, alliberar-se de l'acció opressiva de la resta de la federació.

En definitiva, la participació paritària en les institucions federals o centrals sembla l'únic remei a la possibilitat d'explotació en un país plurinacional dividit de forma permanent entre una majoria i una minoria.

5

En aquest sentit, el dret d'autodeterminació (la celebració d'un referèndum d'autodeterminació) és, en primer lloc, equivalent o, si voleu, una derivació d'aquest sistema de protecció. Perquè dota la minoria nacional d'un instrument que, en circumstàncies excepcionals, li permet bloquejar una situació d'abús constant.

I, en segon lloc, perquè, en una situació en què el text constitucional no inclou un sistema de garanties efectiu, com és l'actual, l'exercici del dret d'autodeterminació es converteix en l'única barrera efectiva de què disposen els membres d'una minoria davant de l'abús de la majoria; davant de la negativa de l'estat, malgrat disposar de

preceptes constitucionals que permeten fer consultes als ciutadans catalans, a facilitar cap mena de referèndum.

En una paraula, és legítim convocar un referèndum?

Sí.

És legítim, fins i tot en aquells casos en què la minoria acceptà la constitució vigent, com va ser el cas de Catalunya l'any 1978, perquè la minoria no va preveure que la majoria abusaria de la seva força numèrica.

És legítim fer-ho fins i tot si la constitució espanyola no reconeix literalment el dret d'autodeterminació. Perquè, com va escriure el Tribunal Suprem del Canadà, en la seva opinió sobre la realització d'un referèndum al Quebec, «la constitució no és solament un text escrit. Engloba tot un sistema de principis que regeixen l'exercici del poder constitucional [...] el federalisme, la democràcia, el constitucionalisme i la primacia del dret, així com el respecte a les minories» (Q1). I, per tant, les accions d'un dels estats del Canadà havien i han de considerar-se a la llum d'aquests principis. I si és cert que el Tribunal no reconeixia el dret «directe» del Quebec a la secessió, sí que acceptava la possibilitat de consultar els seus ciutadans si això venia seguit d'una voluntat de negociació sobre els termes de la separació.

Una interpretació correcta de la constitució no pot ser mai literal. Aquesta interpretació literal és la que van fer servir, als judicis de Nuremberg duts a terme per les potències aliades després de la Segona Guerra Mundial, els jutges i oficials alemanys processats per crims comesos contra, entre altres minories, la població jueva o l'ètnia gitana: els inculpats van defensar-se dels delictes que se'ls imputava tot al·legant que s'havien limitat a obeir les ordres dels seus superiors d'acord amb la legalitat constitucional. I és que, un cop va guanyar les eleccions a Alemanya i, un cop escollit canceller del govern, Hitler va procedir a declarar l'estat d'emergència d'acord amb les prerrogatives establertes per l'article 48 de la constitució alemanya. Dos mesos després, el parlament l'esmenà, tot seguint els procediments indicats al text constitucional, per concentrar el poder polític a l'executiu. La constitució de Weimar no va ser derogada mai i, fins i tot al bell mig de la guerra, el Reichstag continuà ratificant els decrets promulgats per l'executiu.

Finalment, és legítim, en una situació excepcional, convocar-lo de manera unilateral, és a dir, sense el consentiment de totes les parts que en formen part i que es van obligar a complir-lo, si una de les parts ha viciat, amb el seu comportament, la naturalesa del pacte constitucional.

Deixeu-me concloure tot recuperant el fil inicial de la meva intervenció.

L'objectiu final d'aquest referèndum és el de corregir una situació abusiva.

L'objectiu del referèndum és el de restablir la dignitat de totes les seves parts en conflicte, tant la majoria com la minoria.

El referèndum és, en definitiva, una oportunitat per crear una relació d'igualtat que encara no existeix i, al cap i a la fi, per alliberar tant Espanya com Catalunya de totes les distorsions i servituds que imposa una relació injusta.

Moltes gràcies.

Barcelona, 11 de setembre de 2017